

تهیه و تنظیم:
مهندس اکبر شیرزاده

بخش سوم

پژوهشی در مورد طراحی ترمه و رابطه آن با حکمرانان و پادشاهان

وفات نمود. سلطنت محمدشاه یک شروع خوب داشت و یک خاتمه بسیار بد.

تصویر شماره یک - محمد شاه

حاج میرزا عباس یا ملاعباس ابروانی متخلص

حفظ اشعار هنری به کمال داشت و خط نستعلیق را نیکو می‌نگاشت و در پیشه نقاشان و فن حسابدانان و مهندسی و ثبت برتری از تمام بار یافتگان دربار داشت) محمدشاه مردی متدین و با ایمان بود. در میان سلاطین قاجار به درستی و پاکدامنی معروف بود عزم و اراده ثابت داشت، تحت نظر پدر فنون نظام را خوب فرا گرفته و سرباز تمام به شمار می‌رفت. سلطنت او با وزارت میرزا ابوالقاسم قائم مقام شروع می‌شود و عاقبت کار او با صدارت حاج میرزا آغاسی با یک حالت بسیار بد تمام شد. قائم مقام در ابتدای سلطنت او سر و صورتی حساسی به مملکت داد و اقتدار و سلطه محمدشاه را در تمام قلمرو ایران ثابت و برقرار نمود. محمدشاه در سال دوم سلطنت خود، قائم‌مقام را که از بزرگترین صدراعظم‌های ایران بود به قتل رسانید ولی هیچوقت نتوانست وجدان خود را از اثرات این قتل فجیع، راحت و آسوده گرداند. این فکر همیشه او را معذب می‌داشت و علاوه بر روح، تن او را همیشه رنجور داشت. محمدشاه در سال ۱۲۵۴ مطابق ۱۸۴۸

لباس و پارچه‌های پشمی تولید ایران تا ورود جان ملکم انگلیسی در دوره میرزا ابراهیم کلاتر - صدراعظم - در اوج خود بوده و تمام کشورهای دنیا خریداران آن بودند ولی با آمدن جان ملکم و آوردن پارچه‌های پشمی تولید انگلیس، مقداری از اعتبار جهانی پارچه‌های پشمی ایران کاسته شد و فقط ترمه‌های ایران جایگاه خود را حفظ کرده و مورد توجه بود. چون کشورهای دیگر قادر به بافت و تولید این نوع پارچه و لباس نبودند و تا زمانی که ژوزف ماری زاکارا دستگاه خود را تولید و به کار نگرفته بود پارچه ترمه ایران صدر بود.

دوران محمدشاه:

محمدشاه قاجار، فرزند عباس میرزا نایب‌السلطنه قاجار ولیعهد و پسر فتحعلی‌شاه در روز سه شنبه ششم ذیحده سال ۱۲۲۲ هجری در شهر تبریز در ارگ علیشاه متولد شد. در تربیت محمدشاه تا حدود لازم و مقدور زمان کوشش شده بود (در لغات عربی و صنعت اهل ادب و تفسیر قرآن و

در زمان سلطنت محمدشاه کشور انگلیس و به دنبال آن روسیه هر دو به تولیدات پارچه‌های پشمی تولید شده توسط ماشین‌های ریسندهی و بافندگی غیر دستی مجهز شده بودند و پارچه‌های لطیف‌تر و زیباتر از پارچه‌های پشمی دستباف ایرانی تولید می‌کردند

به فخری و معروف به حاج میرزا آقاسی پسر حاج میرزا مسلم ایروانی که مدت ۱۴ سال صدراعظم محمدشاه قاجار بود و مردم در غیابش او را حاجی یا حاجی آقا می‌گفتند. پدرش از ایروان با عشیره و خویشاوندان خود کوچ کرده در شهر ماکو اقامت گزید و در پیشه زارعین و دهاقین زندگانی نمود. حاج میرزا آقاسی در شهر مذکور در سال ۱۱۹۸ هجری متولد شد و نامش را عباس گذاردند، پس از این که به سن رشد رسید عازم خوی شد، در آنجا اقامت نمود و چند سالی به تحصیل قرائت و کتابت فارسی و تلمذ علوم مرسوم پرداخت و از آنجا به بلاد دیگر آذربایجان و غیره مسافرت نمود. وی عاقبت به همدان نزد آخوند ملا عبدالصمد همدانی صاحب کتاب بحرالعارف رفت و پس از چندی یکی از مریدان وی شد.

تصویر شماره ۲- میرزا آقاسی

جبه بسیار عالی از نوع گل‌های برجسته بته جقه بر تن دارد که به صورت مرکب بافته شده و دارای فاصله‌های ساتن می‌باشد و در بین بته‌جقه‌ها زمینه بافت از گل‌های پنج پر و شاخه و برگ دیده می‌شود که این نوع ترمه بسیار مشکل بافت است و باید در بافت آن استادان بسیار مبرز کار کرده باشند یقه و لبه جبه خز دوزی شده و با نخ‌های ابریشمی هم‌رنگ با خز صرف گردیده است. در روی جبه وی، پشم نائینی که از کرک شتر و خیلی ظریف و زیبا می‌باشد پوشیده شده که این نوع پوشش چندین محاسن دارد.

حاجی میرزا آقاسی علاقه‌ای نداشت که کسی او را وزیر خطاب کند یا صدراعظم خواند و رتبت خویش را در حضرت پادشاه برتر از این القاب می‌پنداشت. «چون نصرت پادشاه اسلام فرض است و مرا در خدمت محمدشاه عقیدتی به کمال باشد. روزی چند این خدمت بر خود زحمت می‌دهم و دامن تقوی خویشان را به پلیدی‌های دنیوی آلوده می‌سازم». چون اهالی دولت‌های خارجه دانستند که حاجی از لقب صدارت و وزارت بیزار است، او را «شخص اول ایران» خطاب کردند و این لقب را پسندید!

تصویر شماره ۳- میرزا ابوالقاسم قائم‌مقام

الحسن الحسینی فراهانی. در تهران در ظل رأفت شاهنشاه، جهان خاقان به تحصیل علوم ادبیه و غریبه و فتون حکمت الهی مشغول بود و در حضور خسرو مسعود در مقام خدمت‌گذاری خود را جلوه می‌داد.

پدرش میرزا بزرگ بدو وزیر نایب السلطنه عباس میرزا بود و در تبریز پیشکاری می‌نمود، چون خود را قائم مقام صدارت کبری قرار داد لهذا حسب الاستدعا وزارت و پیشکاری نایب‌السلطنه عباس میرزا به فرزند بزرگ خود میرزا حسن واگذار نمود، عمر میرزا حسن تمام شد و قبل از پدر وفات کرد لهذا میرزا بزرگ قائم‌مقام بزرگ وزارت و پیشکاری نایب‌السلطنه عباس میرزا را برای فرزند دیگرش میرزا ابوالقاسم گرفت و در تبریز مشغول کارگزاری شد.

در سال ۱۲۳۸، میرزا بزرگ قائم مقام فوت کرد و به جای او میرزا ابوالقاسم در تبریز وزارت مخصوص نایب‌السلطنه عباس میرزا را داشت و پس از فوت عباس میرزا محمد میرزا (محمدشاه غازی) ابن نایب السلطنه را به صاحب اختیاری آذربایجان فرستادند و او را ولیعهد دولت ساختند. میرزا ابوالقاسم قائم مقام مردی بسیار مودب، باوقار، با صلابت، شیک‌پوش و تمیز بود و لباس‌های خود را از نوع پشم دستباف ایرانی که تا قوزک پا بلند بود می‌پوشید و در مراسم رسمی و حضور شاه از لباس‌های بسیار نفیس ترمه‌های مرکب که تازه مد شده بود و توسط هنرمندان نساجی آن زمان تهیه شده بود، استفاده می‌کرد.

تصویر شماره ۴- عده‌ای از رجال مملکت

تصویر شماره ۴، عده‌ای از رجال مملکت را در زمان محمدشاه نشان می‌دهد. در تصویر، شخص عمامه

میرزا ابوالقاسم قائم‌مقام امین ابوالحسن، میرزا عیسی، معروف به میرزابزرگ قائم مقام ابن

به طوری که در تصویر نمایان است میرزا آقاسی

تولیدکنندگان پارچه‌های پشمی ایران بدون پشتیبان شدند و به دنبال راه حل منطقی و مبارزه با تولیدات خارجی بودند و چون متوجه شدند که خارجیان نمی‌توانند پارچه‌های ترمه را تولید کنند، با استفاده از نقاشان روز که از شاگردان به جای مانده از روزگار رضا عباسی و بهزاد و تبحر در نقاشی‌های قابل استفاده در ترمه بافی بودند؛ به کمک گرفته و طرح‌های جدیدی که نمونه آن به تن میرزا آقاسی مشاهده می‌شود، مبادرت کرده و محکم برجای خود استوار بودند.

رفته که «گلابتون» نامیده می‌شود. در کنار وی عبدالمجید میرزا ناصرالدوله دیده می‌شود. وی از ترمه ساده که دارای تکه دوزی‌ها بسیار زیبا و مزین به دکمه‌های طلا و کمر بند زرین استفاده کرده است. ناصرالدوله بعد ملقب به فرمانفرما شده و پسر بزرگ فیروز میرزا فرمانفرما می‌باشد که مدت ۱۱ سال متوالی حاکم کرمان بلکه شاه کرمان بود که در حدود بیش از ۱۰۰ سال قبل در زمان خویش شیک‌پوش ترین افراد دربار به شمار می‌آمد.

مصطفی قلی: مصطفی قلی میرزا پسر دوازدهم عباس میرزا نایب السلطنه در سال ۱۲۳۵ هجری قمری متولد شد. در سال ۱۲۵۰ قمری در زمان حیات فتحعلی‌شاه از طرف برادر خود جهانگیر میرزا در سن ۱۵ سالگی در رضائیه (ارومیه) اشغال به خدمت داشت. در همین سال احمد میرزا و مصطفی

تصویر شماره ۷- حاج محمدباقر خان

تصویر شماره ۶- مصطفی قلی

بار بود که درباریان و اطرافیان آنها از وجود پارچه پشمی زیبا و با کیفیت جدید آشنا می‌شدند. در این مقطع زمانی، تولیدکنندگان پارچه‌های پشمی ایران بدون پشتیبان شدند و به دنبال راه حل منطقی و مبارزه با تولیدات خارجی بودند و چون متوجه شدند که خارجیان نمی‌توانند پارچه‌های ترمه را تولید کنند، با استفاده از نقاشان روز که از شاگردان به جای مانده از روزگار رضا عباسی و بهزاد و تبحر در نقاشی‌های قابل استفاده در ترمه بافی بودند؛ به کمک گرفته و طرح‌های جدیدی که نمونه آن به تن میرزا آقاسی مشاهده می‌شود، مبادرت کرده و محکم برجای خود استوار بودند.

در تصویر شماره ۵، دو شخصیت مملکتی احتشام‌الملک و عبدالمجید میرزا ناصرالدوله که اولی حاکم کاشان در سال ۱۲۸۵ بوده و چندی بعد در جوانی درگذشت را نشان می‌دهد. احتشام‌الملک، جوان بسیار شیک‌پوشی بود و در تصویر از ترمه بته‌جقه نوع جدید که توسط بافندگان رو تهیه و ارائه شده بود توسط بهترین خیاط دوخته شده و برازنده جسم او گردیده است. در لبه‌های جبه نوارهای ملیله کاری شده تا سیم‌های طلا به کار

تصویر شماره ۵- احتشام‌الملک و عبدالمجید میرزا ناصرالدوله

به سر دیده می‌شود که وی هم از جبه ترمه بته‌جقه استفاده نموده است. عیسی خان اعتمادالدوله ملبس به دستار بلند ترمه بته‌جقه می‌باشد که در لبه‌های دستار ملیله‌دوزی شده و تزئین گردیده است. در کنار وی محسن میرآخور، ترمه مرکب بته‌جقه بسیار نفیس و جدیدالورود که به طرز زیبایی دوخته شده است قرار دارد، در کنار وی، انوشیروان خان عین‌الملک که او هم از ترمه بته‌جقه با لبه‌های تکه‌دوزی شده با زنجیره‌های مروارید در حالی که ظرف محتوی خوراکی در دست است، مشاهده می‌شود؛ حتی پسر صدراعظم میرزا علی‌خان هم با سن کم خود، ملبس به ترمه با لبه‌های زنجیره مرواریددوزی شده دیده می‌شود و هر ۱۰ نفر ملبس به ترمه هستند.

در زمان سلطنت محمدشاه کشور انگلیس و به دنبال آن روسیه هر دو به تولیدات پارچه‌های پشمی تولید شده توسط ماشین‌های ریسندگی و بافندگی غیر دستی مجهز شده بودند و پارچه‌های لطیف‌تر و زیباتر از پارچه‌های پشمی دستباف ایرانی تولید می‌کردند و از زمان میرزا ابراهیم کلانتر که خود طلب چندقواره از پارچه‌های پشمی (گاباردین) و ماهوت را توسط حاجی بابای اصفهانی معروف که از نوکران حاجی ابراهیم بود نمود و این اولین

قلی میرزا دو برادر دیگر خود را نیز از خوی و ارومیه به تبریز خواست و پس از ورود به نزد برادران اعیانی آنان را به اردبیل گسیل داشت و در آنجا زندانی کرد.

در تصویر شماره ۶ مصطفی قلی در لباس ترمه خاکستری رنگ با لبه‌های تکه‌دوزی شده از ترمه‌های بته‌جقه که این نوع کار خود جدیداً معرفی شده بود می‌باشد که با عبای روپوش از لباس پشمی مشکی پوشانده شده است.

حاج محمدباقر خان حاکم طبرس در اوایل سال ۱۲۸۴ قمری بود که بعدها به عمادالملک ملقب شده و بسیار دانا و باعظمت بوده است. لباس وی که از شاهکارهای جدید هنرمندان پارچه بافی می‌باشد به صورت ترمه مرکب همراه با گل و بوته‌های جدید و به صورت مرکب زمینه پارچه ترکیبی از طرح‌های جدید و متنوع تهیه شده که با مقایسه پارچه‌های ترمه بته‌جقه بسیار دشوارتر تهیه شده ولی چون جدید بوده کمتر توجه طراحان را جلب می‌کرد و فقط نوآوری در طرح آن باعث توجه بینندگان می‌شد.

تصویر شماره ۸- حاج محمد رحیم خان خازن الملک

حاج محمد رحیم خان خازن‌الملک که عنوان داروغگی یا دفترخانه مشغول بود، در سال ۱۲۸۰ قمری که سمت و عنوانش پیشخدمت خاصه شاه بود به سمت صندوقداری و رختداری شاه منصوب شد. نامبرده در اواخر عمر مدت ۱۵ سال فلج بوده

و در رختخواب خوابیده بود و در ۱۲۷۲ خورشیدی در حدود سن ۸۰ سالگی به دلیل ابتلا به آنفولانزا در تهران درگذشت. از آثار خیریه او بنای مسجدی است در تهران به نام مسجد حاج خازن‌الملک. محمد علی‌خان پیشخدمت شاه پسر حاج بزرگ خازن‌الملک که در سال ۱۳۱۱ قمری ملقب به معتمد حضور شد او نیز بعدها ملقب به خازن‌الملک شد.

به طوری که در تصویر مشاهده می‌شود جبه این مرد از ترمه بته‌جقه می‌باشد که به صورت چپ و راست بافته شده و جلیقه وی نیز از ترمه می‌باشد که لبه‌های آن تکه دوزی از گلابتون زنجیره‌ای و لبه عبای ایشان از تکه دوزی‌های ملیله کاری یا گلدوزی گلابتون می‌باشد.

تصویر شماره ۹- والی خان

والی‌خان پسر سهرانجان گرجی بود و در سال ۱۲۷۸ قمری که سهراب خان رئیس کل گمرک یا به اصطلاح آن زمان صاحب جمع گمرک‌خانه‌ها درگذشت پسرش والی به سمت صاحب جمعی گمرک‌خانه‌ها منصوب گردید. وی مدتی عهده‌دار ریاست گمرک بود و مانند بیشتر مأمورین کشوری و لشکری این مملکت شش هزار ساله، سوءاستفاده‌های زیادی از ریاست خود کرد. تمول پدر و استفاده‌های گمرکی خود را تماماً صرف عیش و نوش و لهو و لعب خویش نمود و در اواخر

عمر به قدری مفلوک و بی‌چیز شده بود که به نان شب محتاج بود! مادر والی‌خان و حسین‌خان، دختر سی و هشتم فتحعلی‌شاه و نامش پاشا خانم از زن چهل و چهارم شاه به نام مشتری باجی از اهالی شیراز بود. نامبرده از زنان موسیقیدان فتحعلی‌شاه به شمار می‌آمد که شاه را از ساز و آواز خویش محفوظ می‌نمود. به طوری که در تصویر شماره ۹ پیداست لباس والی خان از ترمه بته‌جقه ولی از نوع جدید و پیشرفته است که به صورت مرکب بافته شده یعنی در اطراف بته‌جقه در قسمت زمینه پارچه شاخ و ساقه گل و بوته دیده می‌شود و سر یقه و لبه‌های لباس از ترمه ملیله کاری با استفاده از گلابتون بافی تزئین شده و شانه و آستین‌ها سرهم و یک پارچه می‌باشد.

تصویر شماره ۱۰- میرزا نصرالله خان

میرزا نصرالله‌خان در ایام تبعید و توقف خود در عراق و استامبول با حاج میرزا حسن خان مشیرالدوله سفیر کبیر ایران ارتباط پیدا کرده بود. مشیرالدوله هنگامی که به صدارت رسید او را مورد توجه قرار داد و در سال ۱۲۹۸ هجری قمری که به سمت ایالت خراسان و تولیت استان قدس رضوی تعیین شد میرزا نصرالله را همراه خود برد. در سال ۱۳۰۱ قمری وی به لقب دبیرالملکی ملقب گردید. در تصویرهای شماره ۱۰ دو نوع لباس مشاهده می‌شود. طرف راست ترمه بته‌جقه و در آن بوته‌جقه‌های برجسته مرکب همراه با زمینه مشکی به صورت برجسته بافته شده و لبه لباس و یقه‌ها زنجیره بافته شده و تزئین شده و در طرف چپ لباس پشمی ساده با لبه‌های کوک و بخته خورده با نخ ابریشم می‌باشد.